

1936-ko euskal erbestaldia Ameriketara

Arbola, 1987-03-07.

Erbesterapena izan du gizonak historian zehar jasan izan duen zigorrik gogorrena. Homeroren garaian ezartzen zen. Euskaldunen artean, zigor hauxe zen denetarik mingarriena, heriotza bera baino oraindik ankerragoa. Baina Frankismoak guri ezarri ziguna ez zen pertsona bakarrena izan, hauetakoak ere izan baziran ere (batez ere apaizen artean), multzoka eta ikara bizian familia osoak, herri osoak, jasan izan zutena izan zen.

Osoro berezia.

Eta zentzu batean, Lenin-ek aipatu zuen "oinekin botoa emateko" bide politiko bat.

Izan zen askotan buruarekin egindako aukeraz erabakia ere, "egia esateko gauza izaten jarraitzearen".

Ameriketa euskaldunontzat, Euskalerriko beste etxe bizitza bat izan da aspaldi. Urruti xamar egotea!... Soldaduzkatik ihes egiteko, indianoaren aberastasun bila abiatzeko ere bai, eta baita gerrak uxatuta ere joan izan gara azken aldi honetan, eta 1936ko gerraren ondorio bezala Ameriketara erbesteratuak izan garen hauek aipatuko ditut hemen, hain zuzen.

Eta hauetariko batzuk barruan eraman zuten euskararekin idatzi zituztenen berriak eman ere.

Euskara ere erbesteratua izan baita askotan.

Hiru aldiak

1936ko gudak, hiru alditan bota ginduzten etxetik:

1) Lehendabizi erbestea ezagutu genuenok, euskaldunak izan ginen: Gipuzkoan, Hondarribia eta Irundik, ibaiz haruntz eta Baztandarrak, Pio Baroja bezala.

2) Bigarrena, eta hau dramatikoena, itsasoz, Bilbotik, Santanderretik, Asturiasetik, 1937an; horietako asko Catalunya, han borrokatzen jarraitzeko asmotan.

3) Catalunya, Frantziara, azkenik.

Hiru aldi hauetan Frantziara sartu ziren euskaldunen kontua Euskadiko Jaurlaritzak nolabait osatu zuen: 150.000 inguru izan ziren; Espainiako Estatu osoan, 500.000.

Ikus, proportzioan, diferentzia.

Izugarria izan da hau, 1936an Gipuzkoak eta Bizkaiak batera 850.000 biztanle zituela kontuan harturik; eta bi lurralde hauetako biztanleak izan ziren ihes egiteko egokieran handiena izan zutenak.

Beraz, 8tik 1.

Frantzian hainbat euskaldun bildu zen; zati bat Euskalerrian bertan, ifarraldean, baina beste asko, gorago. Euskadiko Jaurlaritza eta beste erakunde batzuen bidez, ogia

eta babesu sortu zen; frantsesak berak ez ziren euskaldunokin gaizki portatu, ondo baizik. Baina han ez zegoen hainbeste jenderentzat behar zen, ez lantokirik, eta ez janaririk ere. Gainera, bixtan zen ordurako bigarren gerra handia, "mundu-gerra", bidean zela.

Ahal izan zuten euskaldunak, kezka beteak, baina etxera itzuli behar izan zuten. Eta ezin zutenak, arriskoa handia zelako edo nahi ez zutelako, hauek gehienbat Frantzia geratzea arriskatu zuten edo Ameriketarako bidea hartu behar izan zuten.

Baina, Ameriketara, nora eta nola?

Ameriketara

CHILERako bidean jarri zituen gizona, Pablo Neruda poeta izan zen. Horretarako, eta poetak eskatuta, orduan Chileko lehendakari zen Pedro Aguirre Cerda jaunak Neruda Inmigratzailearen Enbajadore izendatu zuen Frantzia. Modu honetara izan zen Nerudak "Winnipeg" untxia lortzeko eta bertan Frantziatik 2.000 pertsona ateratzeko gauza, hauen artean euskaldun pilo bat. Bordoetik irten zen untxi hau 1939ko abuztuaren 4an, eta Valparaisora irailaren 3an heldu zen, Ingalaterrak mundu-gerrarako egin zuen deklarapenaren egun berean, hain zuzen.

Eskapada ederra!

Larriak ziren egun haiek.

VENEZUELARako hiru untxi irten ziren, eta presa-arrisko berarekin: "Cuba" untxia Le Havre-tik 150 euskaldun zituela irten zen 1939ko uztailaren 14ean; "Flandre", 200 batekin, hilabete geroago, eta "Bretagne", abuztuaren 26an, La Guaira berara 75 euskaldunekin iritxi zen.

Nire aita untxi honetan zihoan, eta itzulian hondatu zuten sumarino alemanak.

Egunetan uste izan nuen aita galdu nuela, itzuleraren datu hau jakin nuen arte; "Bretagne"ren hondaketaren berriak ez baitzekarren noiz-norako xehetasunik.

Hemen aipatu behar dut, neronek ongi ezagutzen dudana gaia delako, Eusko Jaurlaritzak egin zuela Venezuelako gobernuarekin hitzarmen ofiziala gauzak ahal zen ongien eta lasterren antolatzeko, eta herri honetatik aipatu behar da kasu honetan bereziki Eduardo Monsanto jaunaren izena, hau izan baizen garai hartan Venezuelako Instituto de Inmigración-eko buru, eta honekin batera, Simón Gonzalo Salas jaunarena, hau izan baizen guri esku emakorra eskaini zigun beste bat.

ARGENTINA izan zen, euskaldunentzat beti hain maite izan dena, intelektual asko hartu zuen herria. Honerako bidean abiatu zen untxia, oso famatua egin zen "Alsina" izan zen. Argentinara irixteko *hamabost hilabete* behar izan zituen, Alemaniako sumarinoak sortu zituzten arriskuak tarteko zirela.

Eta MEXICO aipa behar dugu bereziki, arazo bategatik batez ere: Nazio hau izan zen Espainiako Errepublikari ofizialki ezagutzeari leialki jarraitu zion nazio bakarra. Eta Errepublikari ofizialki onartuz gero, Generalitat de Catalunya eta Eusko Jaurlaritza ere bai. Hau halaxe egin jarraitu zuen Franco hil eta gero ere.

Eta hemen intelektual espainiar askoren artean, izan genituen euskaldunak.

Lau nazio hauek izan ziren euskaldun gehien jaso zituztenak Ameriketean. Ez baizen hain handia izan Bolivia, Colombia, Uruguay, Cuba, Ecuador, Ertamerikako herriak eta Peru eta Puerto Rico-rako joera.

Euskaldunak Ameriketean lanean

Euskalduna Ameriketean lanean hasten da berehala. Beharko! Baina esan nahi dut, erraztasun guztiak izan zituela. Lan modu askotan aritua da: arrantzan, etxegintzan, fabrikagintzan; funditzaile bezala; industria lanetan ere, zura dela, burdina dela; baita sendagile eta legegizon bezala ere, eta kazetari, idazle, historigile modura ere bai hainbat. Papera eta kartoia gai duen industriarik ere montatu zen, eta ofizio hauekin ongi ezkondua zetorren inprimategiak montatu zituen, eta argitaratze lanetan ere jarri ziren.

Askotan entzun izan dugu, euskalduna Ameriketean gehienbat intelektualak izan ez diren lanetan aritu dela; egia da honetan oso berezia izan dela euskalduna, etxegintzan batez ere, eta fabriketan konfiantzako kargudun, lan hauetan ugari.

Baina errazegi sailkatu gaituzte; honek badu beste aurpegia.

Ez dakit Espainiak Amerikari bidali zizkion erbesteratuek, eta, México eta Buenos Aires-ko intelektualaz ari naiz bereziki, euskaldunek hainbat liburu eta aldizkari sortu zituzten.

Gogora ditzagun laburki aldizkari ezagunenak: *Euzko Deya* (edizio bat Buenos Aires-en, Pedro Basaldua zuzendari zela; México-ko edizioa, Antonio Ruiz de Azua zuzendari); *Argia*, Caracasen eta New York-en, Jon Oñatibia zuzendari; *Euzkadi*, Caracas-en, José Maria Barrenetxea, Blas de Garate, Jose Maria de Bengoa, Genaro de Egileor eta Martin Ugalde, aldizkariko zuzendariak; *Eusko Gaztedi*, Caracasen; *Tierra Vasca*, Buenos Aires-en "Tellagorri" zuzendari, eta gero, hau hil ondoren, Pello Mari Irujo.

Hauek bi hizkuntzetan idatziak, gehienbat erdaraz eginak baziren ere.

Euskara hutsean egiten zen bat, *Argia* zen, baina batez ere, izan zuen garrantziaz eta iraupenari bagagozkio: *Euzko-Gogoa*, eta hau gizon handi baten leialtasunari esker: *Jokin Zaitegi*, bera idazle ezaguna dagoeneko, Aitzolek eratutako *Eusko Olerkiak V.* sari beretzat izan baitzen (1934) "Tori nire edontzia" izena zuen poesia-lan batekin.

***Euzko-Gogoa*, euskal aldizkaria**

Gizon bakarraren lana izan zen hau: Jokin Zaitegi, Josulaguna izan, arazo larri batzu direla medio jesuita izateari utzi eta apaiz izateari jarraitu zio bere desterruan, Guatemalan. Irakasle bezala lanean ari zela atera zuen hainbeste urtez *Euzko-Gogoa* aldizkaria bere kontura. Honek ez du esan nahi laguntzak, eta laguntza oso bereziak, izan ez zituenik: *Andima Ibiñagabeitia*, bat, denboraldi batean, eta "Orixe" beste laburragoan. Baina gehienbat, bai diruz, osoa, eta baita lan eta arduraz eta larritasunaz ere, Zaitegi izan zen aldizkari honen arima.

Aldizkari harrigarria, euskaraz osorik irteten zen bakarria baizen *mundu osoan*, eta literatura gehienetako lan nagusiez betea.

Euskararen mundua oso txikia zen, eta batez ere une larri hauetan, baina gure *mundu bakarria*.

Zaitegiz esan genezake, bere *Euzko-Gogoaren* obra izan zela arerioak erbestera zuen hizkuntza jaso, behar zuen babesa eman, eta ahalegin honen bitartez herrian bertan erbestera geratu ziren euskaldunak atzerrian zeudenekin elkarrizketan jartzen jakin eta ahal izan zuena.

Lokarri honen bitartez lortu izan baitzen mirari hau.

Jokin Zaitegik berea den liburu bidez osatutako obra pertsonala ere argitaratzen du Ameriketara, baina aldizkari honen abentura da aipamen handia merezi duena. Guatemalako Instituto Americanon erakusten ari dela irabazten duen dirua lan honetarako da; honez gain, Universidad San Carlos Borromeo-n irakasten duen grekerak ematen diona ere bai; dena behar baitu bere lan nagusirako, loari orduak kenduaz. Bestalde, diruaz gainera, laguntza behar du neurri bateko aldizkariaren atalak zaintzeko eta zuzenketak egiteko. Garai hartan Andima Ibiñagabeitia Parisen zegoen erbestera, itzulpen bat egiten, eta ez du une horretan bidaia egiterik. Orduan, "Orixe"ri idazten dio Baigorriara, hemen ari baita hau ere euskal lanetan, oraingoz San Agustinen *Aitorkizunak* itzultzen, eta bi lanak egiteko gai izango zelako ustean baiezkota ematen dio. Sei hilabete barru konturatzen da "Orixe" ordea, bi lanak batera burutzera gehiegi dela, aldizkariak denbora asko jaten diola, eta nahiago du lehengoan jarrai, ez bakarrik bere gogo hortarri jarria dagoelako, baita enkargu hau Euskalerrira osoak asko zor dion Dax-eko gotzai don Mathieu jaunagandik jaso zuelako. "Orixe" badoa, beraz, bere lan honen harian jarraitzea El Salvador-era, baina Ibiñagabeitia Paristik etortzearen truke.

Hala jartzen dira Andima eta Zaitegi lanean, eta hortan jarraitzen dute bi urtez, Andima iloba batengana eta lan batekin Caracas-era datorren arte.

Gorabehera hauekin, Jokin Zaitegi da *Euzko-Gogoaren* heroi bakartia. Ez diote euskarak eta gure herriak inoiz merezi duen hainbat ezagutza eskainiko, hizkuntzaganako lana eskerrik gabeko lan maitagarri eta izpirituz aberatsa baita; "Orixe"k zion bezala, prezio gabeko andregai, inoiz sari gabe uzten duen gure barru-barruko hizkuntza, esker oneko dama polit ederra baita.

Zaitegi ere sorginkeri eder honetan erori zen.

Zorionez gure herrian beste hainbat semeren antzera.

Euzko-Gogoak hirurogeita hamar idazle, eta onenetakoak, bildu zituen kolaboratzaile modura; lorpen hau euskararentzat miraria zirudien garai ilun hartan; batzu, herrian bertan idazterik ez zutelako, eta besteak, atzerrian ere bere lanak argitaratzeko toki hoberik ez zutelako, *Euzko-Gogoaren* izan zen bien arteko lokarri sendo eta aberatsa.

Ameriketa bide zela.

"Ekin" argitaletxea

Ekin izan dugu euskaldunok, bai euskaraz eta baita erdaraz ere, beharrezko genuen argitaratzailea.

Bi gizoni zor diogu honen sorrera, eta geroztik (1942) eten gabeko lana egin du, ia gaur arte: Isaak López-Mendizábal eta Ander Mirena Irujo-ri. Uste dut hau dela, bai iraupenez eta baita egindako lanaren arabera ere, 1936ko gerra ostean, Espainiako Estatu osoko exilioa kontuan harturik, argitaletxerik meritagarriena.

Hemen aipatu behar dugu, *Ekin*-en sorreran bi exilatu hauek lan honetarako laguntza bihozkor eta preziatu bat: Sabino Arana-ren garaian Amerikatu zen, erbesteratua hau ere, Sebastian Amorrortu-ren semeek zuten inprimategi famatua. López-Mendizabal bera, tolosarra, kastako argitarazlea dugu; gizon jakintsu eta langilea, mundua zor die Euskalerrriak eta euskarak; gizonki iraun zuen (zahartzarora aurrera bazihoan ere) erbestean, Franco hil zen arte; bere Tolosan hil zen, eta euskaldun asko eta askoz inguratuta izan zen lurperatua 1977an, 98 urte zituela. Ander Mirena Irujo, nahikoa da Irujotar zintzoa zela esatea, abertzale fina, langilea eta bere etengabeko lanari emana; oraindik horretan ari da, Buenos Airesen, Euskadik dituen beharrak nola beteko.

Gain-gainetik besterik ez bada ere, aipatuko dugu *Ekin* bide dela egindako lanaz zerbeit.

Lau ataletan irten dira liburuak: "Euakak idaztiak", "Biblioteca de Cultura Vasca", "Aberri eta Askatasuna", eta beste: "Otras publicaciones".

Azken atal honetan argitaratu ziren Lehendakari Agirre-ren: *De Guernica a Nueva York, pasando por Berlin eta Cinco conferencias*; don Manuel Irujo-ren: *La comunidad ibérica de naciones* (Luis Araquistáin, Cortesao eta Pi Sunyer-ekin batera), *Inglaterra y los vascos. Un vasco en el Ministerio de Justicia*; Jesús de Galíndez-en: *Los vascos en Madrid sitiado. Principales conflictos de leyes en América actual*, eta beste batzu; Pedro Basalduaren: *Con los alemanes en París. En defensa de la verdad eta El Libertador vasco Sabino de Arana y Goiri*; José Antonio Ansaldoren: *¿Para qué?*; Isidoro de Fagoagaren: *Pedro Garat, el Ordeo de Francia*; Miguel Pelayoren: *A la sombra del Aitzgorri*; Justo Gárate-ren: *Cultura biológica y arte de traducir*, eta Alberto Onaindia-ren: *Hombres de paz en la guerra. Experiencias del exilio*, beste askoren artean; denera sail honetan 150 liburu inprimatu zituen *Ekin*-ek.

"Euskal kultura" saila izango da, beharbada, azpimarragarriena, eta beste hainbeste ale izango dira.

"Aberri eta Askatasuna"ren sailean, Isaak López-Mendizabal, Alberto Onaindia eta Iñaki Aspiazu dira egileak, beste askoren artean.

Eta azkenik, euskaraz, Joan Antonio Irazusta, Bingen Amezaga, Enbeita-tar Kepa, Erramun Joxe Zubillaga, Bonifacio de Ataun, Domingo Jakakortajarenaren liburuak, besteen artean.

Urte asko eta askotan, luzea izan baita gure erbestaldi hau, euskaldunok gure galetako liburu bila *Ekin*era begira jarri behar ginen. Gure herriak eskertuko du, beti, nik uste, argitaletxe honen eginbehar honetan jarri duen adore harrigarri hau.

Ameriketa zabalean euskal liburua, herriz herri

Andima Ibiñagabeitia izan dugu gai honetaz arduratu dena, eta neronek eskatuta idatzi zuen, Caracas-eko Euskal Etxeak bere 25gn urteurrena zela eta argitaratu zuen hirugarren bosturteko aldizkarirako lan hau.

"Mundu berriko euskal idazleak", du izenburua, eta Ameriketako lehen euskal aztarnaz ari bada ere, geure erbestaldiari dagokio funtsean, eta hara hemen herriz herri aipatzen dituen lanak, laburki:

VENEZUELA: Aspaldidanik izan ditugu euskaldunak hemen, baina Lope de Agirrek eta bestek erdaraz idatzi zuten beti; ez zuten hala egiten portugaldarrak, nahiz eta errege espainiarren mende egon; eta gaztelarrak, gazteleraz egiten zuten, noski, dio Andimak, "Euskaldun gizajoak, ordea, gaur erdi baztertua daukaten hizkuntza orduan are baztertuago zeukaten. (...) Emezortzigarren mendean etorri ziran Venezuelara, Ramón Basterra bilbotar olerkari-diplomatikuak zionez, 'argitasun itxas-ontziak', '*Compañía Guipuzcoana*'koak, alegia. Baña hoiek ere, geienak euskaldun utsak, etzuten euskal-argitasunik batere ekarri lurralde auetara. Arrigarriak benetan gizon auek emen gaindi egin zituen lanak, ala ere euskeraren arraztorik etzuten utzi, euren abizen durunditsuena izan ezik. Ez txartel bat, ez lerro bat ere aien emengo liburuetan arkitzen, ezta angoetan ere. Euskeraren inguruan etzuten iñolako argitasunik zabaldu beintzat. (...) Emeretzi-ogeigarren mendeetan askoz ere oiartzun zabalagoa izan du euskerak abertzaletasunari eskerrak.

"Ibilalditxo bat egingo dugu emengo geographia barrena, Iparretik asi eta Egoraino, berriz ere Venezuelara etortzeko, hau baita gure idazlanaren asmorik gallena.

"MEXICON, ain zuzen, sumatu zen euskeraren lendabiziko oiartzuna. Danok dakizute, Mexicoko aurreneko gotzaia Aita Zumarraga prantziskotar euskaldun jatorra izan zela; ala ere garaian etzuten euskerak siñalerik eman arik eta erri artan izan den poeta audienetariko batek, Gurutzeko Juana Ines lekaimetxuak (1650) euskaldunen alaba, bere poematxo batean euskal-itx zenbait erdararekin naasita eman arte:

*"Galdu naiz, ay que se va
Nere bizi guziko galdu naiz,
Guazen galanta contigo,
Guazen nere laztana".* e.a.

Mexicon bertan, "Lezamis apaizak (1699) *Vida del Apóstol Santiago* deritzaion erderazko liburuan, kristau ikasbideko ataltxo batzuk ematen dizkigu euskeraz eta Gabon abestitxo bat. (...) Ogeigarren mendean soilik emango zigun euskerak Mexico'n neurri bete. México'ko uri nagusian agertu ziran Monzon jaunaren *Urrundik* olerki-bilduma (1945), eta Zaitegi'ren *Goldaketan* poesi liburua eta *Sofokel'en Antzerkiak* gerkeratik itzulita.

"Maila bat berago, GUATEMALA'n, Landibar napartarraren errian euskerak ez zuen ogeigarren menderarte oiartzunik izan, baña izan zuena, benetan izan zan ozen eta indartsua, *Euzko-Gogoa* aldizkariaren babesean (...) eta gañera argitaratu ziren Zaitegiren: *Bidalien Egiñak*, *Ebangeline* eta geroago *Bigarren goldaketan*". (...)

"Oraingoan PERU'n bearko du izan eman bear degun jauziak. Aztarren oso kaxkarra utzi zuen euskerak lurralde ontan; Espainiako Karol III'ren emaztea il zanean,

Lima'n bizi zen jesuita euskaldun batek, izenik ez dakigu, aren illetarako egin zuen olerkitxo bat (1761):

"Hitzak isillik geratu zaitez
 Begiak bezate itzegin:
 Aren edertasun guzti ura
 gera lizate aserrerik
 geure ezin esan leian miñean
 lartasun aundiyarekin"

"TXILE'n ez du aztarna aundirik utzi euskerak, ala ere bertan il zitzaizkigun euskal-idazle bi: Pi aba eta Lontzi aba, biak karmeldarrak. Lontzi abak gaiñera, antxen argitara zituen olerki liburuxka bi, ipui alaiez beterik. Bai, lur-erdi au, euskal idazle askoren obia izan da.

"ARGENTINA'n aspalditik izan du euskerak indar aundia, bai aldizkari eta liburuetan, baita mintzaira bizian ere. (...) Eztut emen nai an agertu diran euskal liburu guztien zerrenda, ezta ori nere asmoa, ala ere, zenbait aipatuko ditut: *Alkar*, Pedro Mari Otañoren olerki liburua Buenos Airesen agertu zan 1904grnean. (...) Eizagirre eta Irazustaren *Ekaitzpean* eta *Joanixio*, eleberri bikañak, baita Tauer'tar Norbertaren *Idazki Bilduma* eta beste auniz liburu geiago".

"Eta ara berriz VENEZUELA'n, biotzeko aberri maite ontan, ainbat urtez abaro eta kabi bero dugun lurralde zoragarri onetan. (...) Badira euskaltzale agurgarri bi emen Caracas'en, urtez ondo orniturik egonarren euskaltzaletasunez ere ornituagoak daudenak; bata *Aita Luis Mari Arrizabalaga*, bestea, berriz, *Toribio Etxebarria* jauna, izen aundiko eibartar jatorra. Biok, bakoitza bere txokoan gordeta, gure mundutxo onekin eztute artu-eman aundirik, alare aiekandik asiko gara Venezuelan diran euskal-idazleen matatxoa ariltzen: Aita Arrizabalagak beti landu izan du euskera, antzerki gaietan batez ere (...) Zenbait antzerki Bilbon omen dauzka argitaratu zai. (...) Toribio Etxebarria'z zerbaite idatzi nuen (...) ala ere Euskaltzaletasuna erbestean sortu zitzaion (euskeraren utsunea nabaitu zuen bere biotzean) (...) hara nola *Egan*'en agertu diran "Nafarroako Margaritaren Ipuiañak".

Gero, Andimak hau idatzi (1967) eta gero argitaratu dira hemen han idatzi zituen liburu batzu: bat, 1967an bertan, *Ibiltarixanak*, Zarautzen, eta argitaratuak zeuzkan Euskaltzaindiak bere: *Lexicón del euskera dialectal de Eibar* (Euskera, 1965-66).

"Oñatibiar'tar Jon zen 1946-47 inguruan euskarazko aldizkaritxo apain bat argitaratzen *Argia* izenarekin: lau zenbaki Caracas-en eta bat New York'en. (...) Azalez bezain bikaña zen mamiz ere aldizkaritxo begiko au euskera goxo eta apain batean idatzita.

"Ugalde'tar Martin gaztea izan arren egotez behintzat zaharrenetariko dugu emen Venezuela'n euskal idazleen artean (...) hiru euskal liburu sortu ditu: *Iltzalleak* (1961) ipui aberkoiz osatua eta Venezuelan agertu dan lenengo euskal-liburua: *Ama gaxo dago* (1965) antzerkia (...), eta orain berriki *Umeentzako kontuak*, Zarauzko Kulixka Sortan agertua aurrentzako bederatzi ipuiekin antolatua. Gerturik dauka *Panpiñak*.

"Ametzaga'tar Bingen lege-gizon argiak (...) argitaratuak: Uruguayen bizi zenean *Hamlet* (1952), *Platero ta biok* (1953); Venezuelan dagoenez gero: Descartes: Descartes'en *Ikasbideari buruzko itzaldia*, eta Simon Bolibar'en *Carta de Jamaica*.

Lagundiko Manzisidor Aitak: *Santu bizitzak, egunean egunekoa*; Egaña'tar Gotzon'ek (Antxeta) aur-ikastoletarako *Muxugorri*; *A-Bi* (Andoni Arozena) idazlan asko idatzi ditu; *Aurre'tar Balendin'*ek bere bertsozik ederrenak; *Ibiñagabeitia* berak, Andimak, hemen idatzi zituen *Bergili-ren idazlanak osorik*. Bilbon argitaratua; *Unai kantak* eta *Alor kantak* Andimak itzuliak ditu, eta *Enearena*, berriz, *Aita Onaindiak*; azkenik, *Urresti'tar Jonek* eta *Andimak* antolatu zuten *Euskal Meza* liturji berriaren aginduak betetzeko.